

ДИТЯЧІ ПРИТУЛКИ ВІДОМСТВА УСТАНОВ ІМПЕРАТРИЦІ МАРІЇ В ТАВРІЙСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)

Розглянута історія дитячих притулків Таврійської губернії, що належали до відомства установ імператриці Марії. Висвітлено становлення та розвиток найвідоміших благодійних установ регіону: дитячого притулку гр. Адлерберг, Сирітського будинку А. Я. Фабра, Керченського Маріїнського дитячого притулку та ін. Встановлено, що представники місцевої інтелігенції брали активну участь у роботі цих доброчинних закладів.

Ключові слова: благодійність, дитячі притулки, Таврійська губернія, відомство установ імператриці Марії.

Рассмотрена история детских приютов Таврической губернии, относящихся к ведомству учрежденной императрицы Марии. Освещено становление и развитие наиболее известных благотворительных заведений региона: детского приюта гр. Адлерберг, Сиротского дома А. Я. Фабра, Керченского Мариинского детского приюта и др. Установлено, что представители местной интеллигенции принимали активное участие в работе этих благотворительных учреждений.

Ключевые слова: благотворительность, детские приюты, Таврическая губерния, ведомство учрежденной императрицы Марии.

Is devoted to the history of orphanages in the Taurida province, which belonged to the Empress Mary's office of the charity institutions. Genesis and evolution of most famous philanthropic institutions in the region (countess Adlerberg's orphanage, A. J. Fabr's orphanage house, Kerch Mariinsky orphanage) have been examined. It was established that members of local intelligentsia had taken part in the social work of this charity institutions.

Key words: charity, orphanages, Taurida province, Empress Mary's office of the charity institutions.

Становлення й розвиток системи соціального захисту громадян України – одне з найбільш актуальних і важливих питань сьогодення. Дитяча безпритульність є однією з найгостріших проблем у сучасному українському суспільстві, оскільки саме вона породжує цілий комплекс інших негараздів: розповсюдження злочинності серед неповнолітніх, зниження рівня освіти дітей тощо. Успішне вирішення цього питання можливо лише за умов урахування не тільки досягнень провідних держав світу (Великобританії, Німеччини, США, Франції) у сфері громадської опіки, але й завдяки використанню здобутків наших предків у цій важливій галузі. Крім того, дослідження вітчизняних досягнень у сфері піклування дозволяє сповнити одну з «білих плям» в історіографії України, якою довгий час залишалась історія вітчизняного благодійного руху в ХІХ – на початку ХХ ст.

В останні часи українські історики проявляють значний інтерес до питань, пов'язаних з громадськими та державними добродійними установами, що функціонували в нашій країні за часів Російської імперії. Серед найбільш вдалих дисертаційних досліджень необхідно зазначити роботи «Благодійна діяльність на Волині (1793-1917): Історичний аспект» Г. Л. Махоріна [1], «Благодійна діяльність Православної Церкви в Харківській єпархії (1799-1917 рр.)» О. В. Кравченко [2], «Розвиток благодійництва в Харкові у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.» О. В. Хаустової [3], у яких, зокрема, розглянуто історію діяльності благодійних закладів у Житомирі, Луцьку й Харкові. Відзначимо й спільну монографію «Становлення государственного попечительства и общественной благотворительности в Одессе в конце XVIII – 60-е гг. XIX ст.» І. С. Гребцової та В. В. Гребцова [4], а також публікацію американського дослідника Натана Мейра

щодо розвитку єврейських благодійних закладів Східної Європи в часи Першої світової війни, у якій багато уваги звернено на філантропічні установи, розташовані на території українських земель [5].

Кримські дослідники приділяють досить багато уваги історії добродійних закладів, розташованих у Таврійській губернії. З числа найбільш вдалих досліджень назвемо роботу О. М. Бобкової «Организація и деятельность Сиротского дома тайного советника Фабра (1864-1920 гг.)» [6], а також публікації інших місцевих кримознавців, що присвячені установам опіки в Сімферополі та Євпаторії [7; 8]. Незважаючи на це, до сьогодні комплексного, системного дослідження історії дитячих притулків відомства установ імператриці Марії в Криму та Північній Таврії досі не було зроблено. Це зумовило вибір теми цього дослідження.

Із середини XIX ст. в Таврійській губернії через події Кримської війни і реалізацію земельної реформи 1861 р. набувають особливої гостроти проблеми, пов'язані з неповнолітніми, такі як: дитяча безпритульність, жебрацтво та злочинність, безграмотність, постійне зростання кількості підкидьків, високий рівень дитячої смертності серед бідних родин. Розв'язати ці складні питання було можливо завдяки формуванню мережі благодійних закладів, у яких би знедолені діти могли б отримати необхідний прихисток, освіту, кваліфіковану медичну допомогу та психологічну підтримку з боку дорослих. Вирішальну роль в цьому складному процесі відігравали установи, що належали до відомства закладів імператриці Марії.

У грудні 1848 р. до Таврійського губернатора В. І. Пестеля звернулись лікар М. І. Кашкадамов, губернський поштмейстер, колезький асесор С. Ф. Цомакіон та Керч-Єнікальської першої гільдії купець Н. І. Кузьмін з проханням заснувати в Сімферополі дитячий притулок, котрий пропонувалось назвати Спаським. Оскільки заперечень з боку ані губернатора, ані Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора не було, проект статуту надійшов до Комітету Головного опікуєнства дитячими Притулками (м. Санкт-Петербург), де його затвердили на основі Положення про дитячі притулки 14 червня 1849 р. Після цього передбачалось обрання почесних членів та доглядача. 12 листопада того ж року імператриця Олександра Федорівна прийняла заклад під власну опіку та призначила Марфу Євстафіївну Рудзевич доглядачкою, допомагати їй повинна була її дочка – фрейліна імператорського двору М. О. Рудзевич [9, арк. 4-5].

19 грудня 1849 р. відбулося перше засідання Таврійського губернського опікуєнства дитячими притулками під керівництвом В. І. Пестеля. На цей орган було покладено керівництво усіх благодійних закладів, що належали до відомства установ імператриці Марії. Рада піклувальників організації складалася з відомих громадських діячів того часу: таврійського губернського предводителя дворянства ротмістра В. Н. Оліва, віце-губернатора І. Я. Браїлки, завідувача Таврійської палати державного майна І. І. Брадкета та сімферопольського міського голови, купця Саїта Челебі,

діловодом було призначено перекладача східних мов при канцелярії губернатора Ф. М. Домбровського. 20 вересня 1850 р. Матвія Івановича Кашкадамова, який походив з вихованців Московського виховного будинку, було призначено директором новоствореного притулку. На той час раді піклувальників вдалося зібрати 2 092 руб 50 коп пожертв на будівництво притулку, котрі передали на зберігання до місцевого приказу громадського піклування. Однак відкриття закладу затримувалося на невизначений строк через смерть М. Є. Рудзевич, а також відмову деяких членів ради піклувальників від своїх обов'язків [10, арк. 3].

Перший у Таврійській губернії дитячий притулок відкрився лише за часів Кримської війни (1853-1856) дружиною військового губернатора М. В. Адлерберга Гамалією Максимільянівною (1808-1888). У той період у місті стрімко зростала кількість біженців та дітей, що втратили чи загубили власних батьків. Сімферополь, у якому в той період було розміщено від 11 000 до 13 000 поранених та хворих, потерпав від епідемії тифу. У таких складних умовах Г. М. Адлерберг приймає рішення відкрити тимчасовий благодійний заклад, у котрому сироти і безпритульні діти могли б знайти прихисток та опіку [11]. Під час воєнних дій Гамалія Максимільянівна активно займалась збиранням пожертв, організувала добродійні лотереї та заходи для відкриття в Сімферополі благодійного закладу. Загалом їй вдалося зібрати 56 500 руб, що дало змогу винайняти приміщення в приватному будинку та прийняти до установи 11 перших вихованців [12, с. 58-59].

Уже в лютому 1856 р. М. В. Адлерберг з дружиною залишили Кримський півострів та переїхали до Санкт-Петербургу. Новостворений притулок було передано під опіку віце-губернатора І. Я. Браїлки. Наступного року завдяки діяльності нового губернатора Г. В. Жуковського благодійний заклад не тільки отримав власну будівлю, але й закріпив за собою постійний статус. Також саме в цей час заклад було названо на честь засновниці Г. М. Адлерберг. У цей період оформилась структура керівних органів притулку: його почесною головою була імператриця Марія Олександрівна, а опікунська рада вирішувала усі питання, що були пов'язані з практично діяльністю установи, як то затвердження статуту, штату, розробка посадових інструкцій, навчальних програм, контроль рахунків тощо. Завдяки пожертвам як окремих благодійників (Є. Р. Вассалія, В. М. Княжевича, Ф. І. Фейна), так і кримських національних спільнот (євпаторійське караїмське товариство збрало 500 руб, сімферопольська єврейська громада – 275 руб) того ж 1857 р. кількість вихованців сиротинця збільшилася до тридцяти восьми (двадцяти п'яти дівчат та тринадцяти хлопчиків) [13]. Також Г. В. Жуковському вдалося відновити діяльність Таврійського губернського опікуєнства дитячими притулками, робота якого припинилась у зв'язку з початком бойових дій та нестачею коштів для його утримання. 30 вересня 1858 р. відбулося перше засідання цієї організації, яку очолив сам губернатор. Наступного року йому та його дружині Є. І. Жуковській, котра виконувала обов'язки піклувальниці притулку, вдалося владнати з Морським відомством передачу будинку священника

Воскобійникова у власність притулку. Однак директор закладу надвірний радник Ф. Ф. Брунс вирішив, що будівля не може бути пристосована для розміщення в ньому дітей, оскільки його приміщення мали досить обмежену площу, а господарські приміщення, котрі оточували цей будинок, знаходились в аварійному стані, тому його вирішили віддати в оренду. Із лютого 1858 р. притулок знаходився в будинку, котрий рада піклувальників придбала в О. М. Раєвської за 6 000 руб [14, с. 16].

14 квітня 1868 р. за присутності Новоросійського та Бессарабського губернатора П. Є. Коцебу, єпископа Таврійського Гурія (Карпова) та губернаторського подружжя відбулася закладка нової двоповерхової будівлі притулку та церкви в ім'я св. Мироносиці Марії Магдалини. Завдяки щедрим пожертвам кримського жіноцтва (дружина севастопольського першої гільдії купця І. І. Фальц-Фейна Єлизавета Федорівна пожертвувала 8 000 руб, поміщиця Є. Д. Беркова внесла 500 руб) та збору коштів у містах і містечках всієї Таврійської губернії зведення будинку вдалося завершити наприкінці того ж року. 5 березня 1869 р. для церкви з Санкт-Петербурга було надіслано іконостас із сімнадцяти ікон, який створив відомий іконописець Савва Постемський. Після встановлення іконостасу в храмі будівля притулку була освячена і відкрита 15 квітня. Загальна вартість будівництва благодійного закладу сягнула 31 628 руб 29 коп [15, с. 60-61].

До установи приймали хлопчиків та дівчат віком від трьох до 16 років. Як зазначав у своїх мемуарах Г. В. Жуковський, до притулку потрапляла досить значна кількість хворих та слабих дітей. Саме тому головними завданнями для персоналу установи стали як надання кваліфікованої медичної допомоги, так і забезпечення дітей освітою для підготовки до майбутнього самостійного життя. Вихованці отримували не тільки релігійно-моральне виховання, але й здобували важливі професійні навички. Хлопчиків вивчали теслярству, ремонту взуття, а дівчат – швацькому ремеслу. Також на території притулку існували сад та город, де діти вивчали основи садівництва і городництва. Багато уваги в закладі приділялося й вивченню шкільних дисциплін. До навчального плану включили наступні предмети: Закон Божий, арифметику, географію, граматику, малювання, чистописання. У церкві притулку під керівництвом священника хлопчики та дівчата вчилися церковному співу і вивчали богословську літературу. Важливим елементом навчання були зустрічі з відомими місцевими громадськими діячами, екскурсії та прогулянки [16].

1886 р. сиротинець покинув останній хлопчик, після цього заклад повністю перетворився на установу, де опіку отримували суто дівчата. Завдячуючи постійній підтримці губернського та повітових земств, почесних піклувальників, до яких належали відомі громадські діячі Сімферополя: М. Г. Раєвська, А. Д. Люстіх, С. Б. Булгаков, кількість вихованок у закладі на початку 90-х років XIX ст. перевищила п'ятдесят. У цей період керівництву сирітського будинку вдалося покращити педагогічно-виховну роботу – учениць розподілили на чотири класи, до

викладання у закладі залучили додаткових вчителів. Значно розширився бібліотечний фонд притулку, оскільки до 1894 р. у ньому нараховувалось 1 335 найменувань різних видань, кількість наочних посібників досягла 390 примірників. Літні канікули дівчата проводили в Євпаторії в супроводі доглядачки та її помічниці [17, арк. 2-3].

На початку XX ст. раді піклувальників на кошти з пожертв О. І. Фальц-Фейна та повітових земств вдалося провести капітальний ремонт будівлі притулку, що дало змогу збільшити кількість вихованок до вісімдесяти. Із того часу заклад почав відчувати фінансові проблеми, оскільки кількість благодійних внесків значно скоротилася [18, арк. 80]. Незважаючи на заклики про необхідність підтримати притулок Г. М. Адлерберг, котрі лунали зі шпальт періодичних видань Сімферополя, його керівництву так і не вдалося покращити матеріальне становище [19]. Початок Першої світової війни лише загострив потребу в додатковому фінансуванні, тому що борги установи почали зростати. 1917 р. постановою губернського зібрання притулок графині А. М. Адлерберг було передано у відання місцевого земства. На той час заклад, директором якого був відомий краєзнавець А. І. Маркевич, керувався представниками благодійних організацій Сімферополя. Однак взимку 1917 р. цей орган розпався, залишивши установу в надзвичайно скрутному становищі. У таких умовах повітове земство прийняло її під свою опіку. На жаль, органи місцевого самоврядування не мали коштів, для утримання дітей, тому 1918 р. притулок фактично припинив своє повноцінне існування [20, с. 54-55].

Засновником першого в Таврійській губернії притулку для хлопчиків виступив відомий державний і громадський діяч Андрій Якович Фабр (1789-1863). 18 вересня 1846 р. Андрій Якович склав заповіт, згідно з яким усе його нерухоме майно та капітали передавались *«на вічні часи й невід'ємно на користь малолітніх малозаможних сиріт»*. У духовній А. Я. Фабра також визначались виконавці його останньої волі: М. І. Кашкадамов, граф О. Я. де-Мезон, П. З. Аверкієв, А. Ф. Ревеліоті, П. В. Давидів, М. Ф. Гротен, які мали створити в Сімферополі добродійний заклад. Після смерті благодійника в ніч з 24 на 25 січня 1863 р. вони утворили раду піклувальників притулку та розпочали підготовку до його відкриття, яка тривала протягом наступного року [21]. На користь благодійного закладу перейшла така нерухомість: виноградний сад в Алушті, ліс, фруктовий сад та земля у селищі Мачі-Сала (Сімферопольський повіт), степові землі Євпаторійського, Перекопського, Сімферопольського, Феодосійського повітів, садова ділянка у Феодосійському повіті, водяні млини у Бахчисараї. Усі ці маєтності було віддано в оренду, щорічно даючи 3 000 руб. прибутку. Капітали, котрі Андрій Якович залишив у кредитних та боргових паперах, склали 339 480 руб сріблом [22, с. 461]. Усі ці кошти дали змогу піклувальникам створити один з найкращих сирітських будинків не тільки в Сімферополі, але й в усій Таврійській губернії.

Урочисте відкриття притулку відбулося 30 листопада 1864 р. Згідно із заповітом заклад отримав

назву «Тайного советника Фабра дом призрения сирот» [23, арк. 4]. За місяць в установі було освячено церкву в ім'я Апостола Андрія Первозванного. Божественну літургію здійснив преосвященний Олексій, єпископ Сімферопольській і Таврійській. Із того часу в ній постійно перебував священник, який виконував у притулку обов'язки вчителя Закону Божого [21].

1873 р. рада піклувальників звернулася до генерал-губернатора Новоросійського краю з проханням про сприяння в зарахування притулку до відомства установ імператриці Марії. 6 червня того ж року це прохання задовольнили, і Сирітський будинок А. Я. Фабра було включено до складу цього відомства [24, с. 3-5].

На самому початку історії притулку у ньому утримувалось лише двадцять хлопчиків віком від чотирьох до одинадцяти років, котрі були уродженцями Таврійської губернії. Із восьми років дітей навчали арифметиці, Закону Божому, російській та церковній грамоти, церковному співу. В одному з приміщень установи знаходилась невелика бібліотека, де діти могли виконувати домашні завдання та займатись самоосвітою. Із десяти років хлопці під наглядом дядьки відвідували міське училище. Найталановитіші учні, які добре себе поводити та мали найкращі оцінки, отримували змогу вступити до університету або іншого навчального закладу. Така можливість з'явилась після того, як графиня Анісія Афанасьєвна де-Мезон заповіла 11 липня 1875 р. на користь Сирітського будинку А. Я. Фабра благодійний капітал, відсотки з якого мали йти в оплату за навчання випускників закладу. Зауважимо, що вихованці притулку не отримували стипендії в масовому порядку – з 1876 по 1902 рр. їх одержали лише дев'ятнадцять випускників закладу [25].

Вивчення ремісної справи – один із важливих елементів у системі навчання хлопців. Досягнувши тринадцяти років, вони віддавались до ремісних майстерень або навчались справі чоботаря в міських вчителів. Згодом надання вихованцям притулку базової професійно підготовки стало одним із пріоритетних напрямків. У 1890 р. при закладі з'явилась окрема ремісничка школа, у якій викладались теслярство, ковальство, колісно-екіпажна справа. Навчальна установа знаходилась під управлінням комітету, однак нагляд за перебігом навчання та виховним процесом знаходився в компетенції Ради школи, до її складу увійшли доглядач, наглядач та вчителі. Учбовий заклад утримувався за рахунок спеціального капіталу, що було відокремлено від коштів Сирітського будинку, а також від продажу виробів учнів. У перші ж роки діяльності школи результати фінансової діяльності перевершили усі очікування: 1891 р. прибуток з продажу виробів учнів ремісничої школи становив 3 317 руб., а в 1894 р. вже 4 467 руб. Ці доходи покривали третину усіх видатків на її утримання [26, с. 410].

Строк навчання в ремісничій школі становив чотири роки, з можливістю продовжити навчання ще на один рік за рішенням шкільної ради та комітету. У навчальній установі підтримувалась жорстка дисципліна: учня могли виключити за погану поведінку,

невиконання наказів вчителів, погані оцінки. Зазначимо, що в закладі також активно застосовувалось і заохочення учнів до роботи: найпрацьовитіші з них отримували грошову винагороду від продажу виготовлених виробів. У 1895 р. відбувся перший випуск ремісничої школи. Дванадцять учнів, котрі успішно склали іспити, отримали свідоцтва та звання підмайстрів. Керівники учбового закладу передбачали, що згодом при притулку буде засновано окремі музей та бібліотека, присвячені різним ремеслам, однак цей проект так і не було реалізовано повною мірою [26, с. 410].

Улітку багато уваги приділялось праці вихованців у садку та городі, які знаходились при установі. Під керівництвом садівника хлопці навчались догляду за фруктовими деревами, квітами тощо. Значну увагу також було зосереджено на фізичному розвитку дітей: під керівництвом наглядача вони займались гімнастикою та грали в різноманітні ігри. Прагнучи покращити рівень медичного обслуговування, піклувальники сиротинця заклали при установі невелику лікарню. За два роки будівництво було завершено. Із того часу умови праці медичного персоналу закладу та показники видужань стали набагато кращими [27, арк. 2-3].

Початок Першої світової війни згубно вплинув на фінансові справи усіх добродійних установ Таврійської губернії. Не став виключенням і сирітський притулок А. Я. Фабра. Протягом 1914-1916 рр. його капітали значно зменшились, скоротилась кількість пожертв та доходів ремісничої школи. Улітку 1917 р. в одному з приміщень закладу відкрилось вогнище-ясла для дітей, батьки яких були призвані на війну або померли. На користь цих хлопчиків та дівчат було зібрано 5 000 руб. пожертв, що дало змогу утримувати в цих яслах понад сто п'ятдесят дітей [28]. У жовтні того ж року Таврійське губернське земство, намагаючись централізувати громадське піклування в повіті, виступило з проханням передати притулок під своє керівництво. Це прохання задовольнили, навіть не зважаючи на те, що органи місцевого самоврядування на той час не мали змоги надати благодійному закладу жодної фінансової підтримки [29].

Сімферопольською дослідницею к.і.н. О. М. Бобковою було встановлено, що Сирітський будинок А. Я. Фабра, на відміну від більшості філантропічних установ краю, пережив Громадянську війну і продовжував працювати до грудня 1920 р. Виявлено, що до управління Кримської народної освіти 25 грудня 1920 р. надійшла заява «від службовців притулку Фабра» [6, с. 104]. Вочевидь, у період Червоного терору заклад було ліквідовано. 30 травня 1924 р. провулок, який носив ім'я А. Я. Фабра було перейменовано на Совнаркомівський [30]. Так завершилась історія однієї з найвідоміших добродійних установ Сімферополя, яка відіграла протягом п'ятдесяти шести років важливу роль у системі громадського піклування Таврійської губернії, надаючи притулок та гідну освіту знедоленим хлопцям краю.

Історія першого дитячого притулку, заснованого за межами Сімферопольського повіту, розпочалась

у 1873 р., коли Керченське жіноче благодійне товариство постановило заснувати у місті добродійний заклад для опіки над міськими сиротами. Через брак коштів та відсутність належного дозволу з боку МВС ця установа підлягала закриттю 22 жовтня 1877 р. Завдяки проханню філантропічної організації та з особистого дозволу імператриці Марії Олександрівни цей притулок було прийнято до відомства установ імператриці Марії 28 січня 1878 р. 11 квітня того ж року вона затвердила склад Керченського міського піклувальництва дитячого притулку, який мав керувати його діяльністю [31, с. 3].

У 1879 р. на користь дитячого притулку було влаштовано перші лотереї-алеґрії. Значну підтримку молодому закладу надало міське громадське управління, виділивши 900 руб на утримання одинадцяти круглих сиріт 1881 р. Намагаючись як найкраще влаштувати побут опікуваних дітей, піклувальниця притулку, дружина Керч-Єнікальського градоначальника М. М. Колтовська, розпочала компанію з залучення міського населення до будівництва окремої будівлі для закладу. 11 січня 1888 р. з дозволу імператорської родини у власність Керченського міського піклувальництва перейшла земельна ділянка в центрі міста під назвою «Воловий двір», що належала Морському відомству. Після затвердження плану та кошторису новобудови, розпочалося зведення Марійського дитячого притулку, котре завершилось 14 листопада 1889 р. Притулок складався з двоповерхового корпусу та бокових одноповерхових крил, скверу та невеликої часовні. На першому поверсі головного корпусу знаходились класні кімнати, їдальня та інші приміщення. На другому проживали вихованці. У крилах будівлі розташували лазарет, кухню, лазню, комору. До закладу прийняли тринадцять сиріт, яких розділили на дві групи: молодшу (діти віком до десяти років) та старшу (до шістнадцяти років). У вересні 1891 р. адміністрація притулку збільшила кількість місць, прийнявши десять міських підкидьків, котрі знаходились під опікою Керченського жіночого благодійного товариства. У наступному році під час епідемії холери до закладу потрапило ще дванадцять сиріт, батьки яких загинули від цієї хвороби. Із 90-х років XIX ст. до установи почали приймати виключно дівчат. Для більш змістовної підготовки вихованок притулку до дорослого життя з 1894 р. випускний вік було подовжено до вісімнадцяти років [31, с. 6-7].

Активізація діяльності установи пов'язана з іменами Керч-Єнікальського градоначальника, генерал-майора М. Д. Клокачова, який очолив міське піклувальництво, та його дружини А. Д. Клокачової, котра стала на чолі Марійського дитячого притулку. По-перше, їм вдалося збільшити прибутки установи – 1897 р. вони склали 14 619 руб 24 коп, а капітали її тоді ж сягнули 39 114 руб 70 коп. По-друге, А. Д. Клокачова розробила докладний розпорядок життя дітей, розподілила їх не тільки за віком, але й за спеціальностями, які вони бажали вивчати. Особливу увагу було приділено шкільному та професійному навчанню. Наймолодші з вихованців (малюки віком від трьох до семи років) під керівництвом доглядачки займались активними іграми, вчились вишивати та в'язати, молодша група

(від восьми до одинадцяти років) вивчали Закон Божий, арифметику, чистописання, рукоділля, церковний спів, середня група (від одинадцяти до чотирнадцяти років) поглиблено вивчали ті ж предмети, а також церковнослов'янську мову, найстарші діти (від чотирнадцяти до вісімнадцяти років) не відвідували класів, займаючись господарською роботою та вдосконалюючи професійні навички [31, с. 16-17].

Марійський дитячий притулок користувався постійною підтримкою підприємців, культурних та громадських діячів як Керчі, так і інших міст Таврійської губернії. Серед благодійників закладу відзначимо його почесних членів К. І. Месаксуді, Ю. А. Золотарьова та І. К. Айвазовського, які перераховували на його користь тисячі рублів [31, с. 18-19].

На початку XX ст. заклад очолила Віра Михайлівна Стемман. Незважаючи на те, що доходи його дещо скоротились (1906 р. вони становили лише 12 767 руб 95 коп), керівництву вдавалось підтримувати добробут дівчат та матеріальне становище установи на високому рівні. В цей час у закладі постійно перебувало сорок дівчат, здебільшого міщанок, а також козачок та селянок. Із шістнадцяти років вихованкам притулку дозволялось поступати на службу з правом повернення до притулку. Досягнувши повноліття, випускниці отримували від адміністрації закладу білизну, плаття та грошову допомогу [32, арк. 22].

У Севастопольському градоначальстві справі опіки неповнолітніх приділялось багато уваги. Безпритульність – одна з найгостріших проблем у градоначальстві протягом багатьох років. На сторінках періодичної преси постійно з'являлись публікації про необхідність побудови нових філантропічних закладів, оскільки притулки, що утримувались за рахунок благодійних організацій на початку XX ст. вже не могли прийняти до себе наявну кількість знедолених дітей [33]. Відповіддю на цей виклик стало заснування в місті двох добродійних закладів. Узимку 1903 р. в Севастополі створили так званий «береговий» притулок міського Піклувальництва дитячих притулків відомства установ імператриці Марії, котрий знаходився на окраїні міста (район «Карантинна Слобідка»). Він належав до небагатьох закладів Російської імперії, у яких не тільки опікувались дітьми, але й ефективно навчали їх ремісній справі. Викладання ковальського, слюсарного та токарного ремесел велося в обсязі курсу нижчих ремісних училищ Міністерства народної освіти. За час навчання вихованці опановували уміння працювати з різноманітними інструментами, креслити, окрім того, вони вивчали властивості металів та засоби їх обробки. Серед інших елементів педагогічно-виховної роботи були фізичні вправи та засвоєння елементів військової справи. На початку існування у закладі було розміщено двадцять шість хлопців, вдала робота дирекції дозволила збільшити кількість дітей до п'ятдесяти навесні 1916 р. [34, с. 64-67].

21 вересня 1908 р. члени Севастопольського міського піклувальництва дитячих притулків відомства установ імператриці Марії відкрили притулок-корабель ім. цесаревича Олексія. Ініціатором створення такого незвичайного закладу став член гуртка ліги оновлення

флоту О. Й. Млинарч, який виношував ідею його створення з початку ХХ ст. У Великобританії та Франції практика створення притулків-кораблів, де перевиховували неповнолітніх злочинців, була досить звичною, у той час як в Російській державі подібних установ не існувало. Засновники севастопольського притулку переслідували дещо інакші від англійців та французів цілі – запобігти потраплянню міщанських та селянських сиріт до криміногенного середовища, виховати з них кваліфіковані морські кадри. 23 квітня 1904 р. О. Й. Млинарч направив до головного управління установ імператриці Марії пам'ятну записку з обґрунтуванням необхідності відкриття подібного закладу у Севастополі. Однак справа не зрушилась би з «мертвої точки», якщо б не втрутився контр-адмірал Р. М. Вірен, палкий прихильник цього проекту, який звернувся з проханням виділити воєнне судно для улаштування притулку безпосередньо до уряду, після чого справу було досить швидко вирішено [35, арк. 58].

Засновники притулку отримали застарілий французький бойовий корабель, який переобладнали для життя безпритульних: кают-компанію перетворили на навчальний клас, у кубриках розмістили шістнадцять вихованців. Із перших днів перебування на шхуні хлопців віком від дев'яти до десяти років навчали як шкільним дисциплінам, так і морській справі: в'язанню морських вузлів, роботі з парусами, умінню користуватись компасом та лоцією. Загальний курс навчання тривав три-чотири роки. Із дванадцяти років випускники закладу в якості юнг ходили в плавання на каботажних суднах. Із п'ятнадцяти років вони вже ходили у далекі плавання. Досягнувши повноліття хлопці були професійними та висококваліфікованими моряками, яких охоче винаймали на торгові судна [35, арк. 56-58зв.]. На жаль, Перша світова війна призвела до закриття установи, тому що більшість співробітників було покликано на фронт, частина звільнилась за власним бажанням. Більшість вихованців відправили до родичів або перевели до інших благодійних установ з міркувань безпеки [35, арк. 72].

Досліджуючи історію закладів Таврійського губерньського піклувальництва дитячих притулків, відзна-

чимо, що вони існували не тільки в межах Кримського півострова, але й у Північній Таврії. Так, дитячий притулок м. Бердянськ розпочав свою роботу 1901 р., коли для нього було зведено одноповерховий кам'яний будинок з флігелем, садом та городом. У ньому знаходились дві спальні (на сімнадцять місць для хлопців та на двадцять сім місць для дівчат), їдальня, гардеробна, кімната завідуючої та господарські приміщення. Діти шкільного віку відвідували місцеву школу, з дошкільниками велись спеціальні фребелівські заняття та активні ігри. Одним з недоліків закладу була відсутність ремісних занять, оскільки у місті не було жодного ремісного навчального закладу чи професійної школи. Спроба відкрити ремісний клас з килимового виробництва завершився невдачею. Як наслідок, випускники дитячого притулку, особливо хлопці, з великими складнощами знаходили собі місце роботи. Восени 1914 р. до притулку почали приймати виключно сиріт та дітей солдатів, а також напівсиріт запасних військовослужбовців [34, с. 79-80].

Проаналізувавши історію дитячих притулків Таврійської губернії, котрі належали до відомства установ імператриці Марії, ми можемо зробити висновок, що саме ці заклади відігравали одну з найважливіших ролей в системі громадського піклування в досліджуваному регіоні. Притулки, які діяли в Бердянську, Керчі, Севастополі та Сімферополі, забезпечували сотні знедолених дітей Криму та Північної Таврії не лише житлом, а й гідною освітою та належним вихованням. Саме завдяки діям вихователів і попечителів цих установ хлопчики й дівчата отримували можливість працевлаштуватись, створити родину з настанням повноліття. Таким чином, сиротинці виступали важливим елементом системи громадського піклування в губернії, захищаючи неповнолітніх від шкідливого впливу вулиці, підвищуючи рівень писемності серед сиріт, знижуючи рівень дитячої смертності. Досвід набутий нашими предками у галузі опіки цілком можливо використати за сучасних умов, оскільки на сьогоднішній момент в дитячих будинках як України в цілому, так і АР Крим зокрема, перебуває значна кількість сиріт і покинутих дітей, котрі потребують не лише турботи і медичного догляду, а й повноцінної освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Махорін Г. Л. Благодійна діяльність на Волині (1793-1917) : Історичний аспект : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 «Історія України» / Г. Л. Махорін. – Луганськ, 2007. – 208 с.
2. Кравченко О. В. Благодійна діяльність Православної Церкви в Харківській єпархії (1799-1917 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 «Історія України» / О. В. Кравченко. – Харків, 2003. – 19 с.
3. Хаустова О. В. Розвиток благодійництва у Харкові у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 «Історія України» / О. В. Хаустова. – Харків, 2006. – 235 с.
4. Гребцова И. С. Становление государственного попечительства и общественной благотворительности в Одессе в конце XVIII – 60-е гг. XIX ст. / И. С. Гребцова, В. В. Гребцов. – Одесса : Астропринт, 2006. – 320 с.
5. Meir N. From communal charity to national welfare: Jewish orphanages in Eastern Europe before and after World War I / Natan Meir // East European Jewish Affairs. – 2009. – Vol. 39. – Issue 1. – P. 19–34.
6. Бобкова О. М. Организация и деятельность Сиротского дома тайного советника А. Я. Фабра / О. М. Бобкова // Культура народов Причерноморья. – 2007. – № 85. – С. 100–105.
7. Прохоров Д. А. История развития благотворительности в караимских общинах Таврической губернии в XIX – начале XX века (по документам Государственного архива в АР Крым) / Д. А. Прохоров, А. В. Прохорова // Караимика. – Симферополь ; Слипери Рок, 2010. – Вып. XIV. – С. 14–24.
8. Савочка А. Н. Благотворительные заведения досоветского Симферополя (XIX – начало XX в) / А. Н. Савочка // Историческое наследие Крыма. – 2007. – № 18. – С. 144–156.
9. Державний архів в Автономній Республіці Крим (далі – ДААРК), ф. 26, оп. 2, спр. 13. – 41 арк.

10. Державний архів Одеської області, ф. 1, оп. 195, спр. 849. – 12 арк.
11. Симферопольский детский приют графини Адлерберг // Крым. – 1893. – 29 окт.
12. Долгополова С. А. «Я помню время золотое...» / С. А. Долгополова // Наше наследие. – 2003. – № 68. – С. 58–63.
13. Рыбальский Г. Речь при освящении нового здания и храма Симферопольского детского приюта 15 сентября 1869 г. / Г. Рыбальский // Таврические губернские ведомости. – 1869. – 17 сент.
14. Маркевич А. И. Симферопольский детский приют имени графини А. М. Адлерберг (к шестидесятилетию существования) : Краткий исторический очерк / А. И. Маркевич. – Симферополь, 1915. – 71 с.
15. Жуковский Г. В. Письма к Его императорскому высочеству великому князю Константину Николаевичу / Г. В. Жуковский. – М., 1867. – 68 с.
16. Салгир В. Детский приют гр. Адлербергов / В. Салгир. – 1902. – 20 авг.
17. Російський державний історичний архів (далі – РДА), ф. 763, оп. 3, спр. 60. – 140 арк.
18. ДААРК, ф. 27, оп. 13, спр. 3142. – 307 арк.
19. Салгир В. Приют гр. Адлерберг в Симферополе / В. Салгир. – 1903. – 17 янв.
20. Журнал заседаний Таврического земского собрания за 1918 г. / Таврическое губернское земское собрание. – Симферополь, 1918. – 585 с.
21. [Домбровский Ф. М.] Сиротский дом тайного советника А. Я. Фабра / Ф. М. Домбровский // Одесский вестник. – 1865. – 13 янв.
22. Кашкадамов М. Сиротский дом тайного советника Фабра в Симферополе / М. Кашкадамов, П. Аверкиев, О. де-Мезон // Таврические епархиальные ведомости. – 1870. – № 14. – С. 453–462.
23. ДААРК, ф. 458, оп. 1, спр. 7. – 29 арк.
24. Устав Сиротского дома тайного советника Фабра в Симферополе. – Симферополь, 1882. – 15 с.
25. Результаты доброго дела // Салгир. – 1902. – 9 июня.
26. Маркевич А. И. 3 культурной минут минувшини Криму XIX ст. Короткі нариси / А. И. Маркевич // Непомнящий А. А. Арсений Маркевич: страницы истории крымоведения / А. А. Непомнящий. – Симферополь : Бизнес-Информ, 2005. – С. 337–414.
27. ДААРК, ф. 120, оп. 1, спр. 40. – 18 арк.
28. Открытие очага-яслей // Южные ведомости. – 1917. – 16 июля.
29. Совещание по вопросам общественного призрения // Южные ведомости. – 1917. – 14 окт.
30. Постановление Симферопольского Горрайисполкома 30 мая 1924 года // Красный Крым. – 1924. – 15 мая.
31. Очерк Керченского Мариинского Детского Приюта : за 25-тилетнее его существование. – Керчь, 1899. – 19 с.
32. РДА, ф. 763, оп. 3, спр. 437. – 68 арк.
33. Бесприютные дети // Севастопольская газета. – 1906. – 17 янв.
34. Отчет по командировке старшего помощника начальника отделения канцелярии Совета министров Н. К. Ди-Сеньи в Бессарабскую, Вольнскую, Киевскую, Могилевскую, Полтавскую, Таврическую, Харьковскую и Херсонскую губернии и Терскую область для ознакомления с деятельностью некоторых учреждений, получающих от Романовского комитета пособия на дело призрения крестьянских сирот и детей воинов. – Пг., 1916. – 115 с.
35. РДА, ф. 763, оп. 3, спр. 871. – 75 арк.

Рецензенти: Непомнящий А. А. – д.і.н., професор Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
Котляр Ю. В., д.і.н., професор, завідувач кафедри Чорноморського державного університету імені Петра Могили.